

ISIDOR MARÍ

INTERCULTURALITAT I LLENGUA EN LA SOCIETAT CATALANA: NOTES PER AL DEBAT¹

Nota prèvia

Diversitat cultural, multiculturalisme, interculturalitat, són termes clau en els debats polítics o intel·lectuals, però rere els quals podem trobar realitats ben diferents, fins i tot contradictòries. Hom sol distingir, per exemple, tres aspectes complementaris en els plantejaments multiculturalis: els més bàsics, demogràfics o descriptius; els de naturalesa política, centrats en les formes d'organització i els programes o polítiques concretes, i els més filosòfics o ideològics, que en fonamenten la legitimitat (Inglis).

Per començar, posem-nos d'acord almenys a interpretar-los, de manera molt general, com *els principis i les polítiques que aspiren a fer possible una convivència justa entre identitats socioculturals diferents*. Sens dubte són principis que en cada societat concreta es poden realitzar d'una manera específica, més o menys satisfactòria –en part sempre millorable i també sempre útil en algun sentit per millorar la convivència humana.

La triple hipòtesi d'aquest debat interdisciplinari –i també intercultural– és:

- 1) que hi ha elements comuns en la plasmació de les relacions interculturals en les societats mediterrànies,
- 2) que entre aquests elements comuns hi podem trobar aportacions útils per a la reorganització mundial de les relacions entre cultures i
- 3) que l'experiència històrica de la societat catalana pot contenir alguns d'aquests valors d'interès per als altres pobles.

No tinc cap intenció de qüestionar aquesta triple confiança, però sí que voldria almenys acompanyar-la d'una triple dificultat, de la qual sóc plenament conscient en abordar el tema que m'ha estat encomanat:

1) que la nostra experiència directa i immediata de la manera com s'han organitzat les relacions interculturals a l'àrea catalana ens pot representar als que hi estem immersos més inconvenients que avantatges a l'hora d'intentar identificar-hi allò que hi pugui haver de vàlid o d'improcedent per als altres;

2) que no estic segur que les formes d'interculturalitat pròpies de la societat catalana –interessants o no– siguin compartides amb les altres cultures mediterrànies i específiques d'aquesta àrea del món; i

3) que fins i tot en el cas que arribem a identificar elements interessants en les formes d'interculturalitat de l'àrea catalana, podria ser que no fossin gaire comprensibles des d'altres contextos, o que no poguessin ser-hi fàcilment traslladables.

Sigui com sigui, aquest mateix debat ja constitueix per si sol un exercici útil de comprensió intercultural, i no dubto que tots els que hi participem en podem sortir amb una concepció més àmplia i matisada dels principis del respecte de la diversitat cultural.

1. La llengua com a factor d'interculturalitat en la història de la societat catalana

La importància de la llengua com a factor central de les relacions interculturals en la societat catalana ha estat històricament molt rellevant fins i tot en els seus antecedents més remots. Si ens remuntéssim a la història antiga ja hi trobaríem proves abundants de la intensitat de contactes interculturals que ha caracteritzat de sempre aquest racó de la Mediterrània. Deixeu-me recordar-ne tan sols un petit exemple: les monedes encunyades a la meua petita illa d'Eivissa en els primers temps de la nostra era, quan l'antiga ciutat cartaginesa estava en ple procés de romanització, en les quals coexistien simbòlicament el déu púnic Bes i l'emperador –Tiberi, Calígula–, el nom de la ciutat en alfabet feniçi –YBSM– i la llegenda llatina INSVLA AVGUSTA (Tarradell & Font, 1975).

Sóc conscient que entre aquells temps i la societat catalana actual hi ha hagut ruptures històriques i refundacions ben profundes. Tanmateix, si és cert que la intensitat dels contactes interculturals ha estat una constant en aquestes terres, encara ho és més que els comentaris que se'n solen fer no passen dels elogis més tòpics i superficials del cosmopolitisme que adornen adés uns discursos polítics o culturals que pretenen justificar l'aiguabarreig cultural més indiscriminat i confús. Si ana-

litzéssim amb rigor i honestetat la història de la interculturalitat probablement hi trobaríem altres elements més interessants, com en la moneda del nostre exemple: si era bilingüe és perquè els romans no havien pogut expugnar la ciutat púnica d'Eivissa, amb la qual van haver d'establir un acord de confederació. La dualitat de llengües, escriptures i religions tenia un fonament polític i institucional que no és lícit ignorar. I així serà sempre en el futur dels contactes interculturals.

En algun altre lloc (MARÍ 1993) he intentat resseguir les complexes interseccions entre la història lingüística, cultural i institucional de la societat catalana, que ara només puc apuntar a manera de brevíssima introducció als temps més recents.

Recordem almenys que els orígens de la societat catalana actual es remunten a un espai fronterer entre la civilització carolíngia i l'andalusí –la Marca Hispànica. Subratlem que des d'aquests orígens la nostra societat ha estat gairebé sempre organitzada en àrees diverses de sobirania política, amb vincles de caràcter confederal: els comtats primer i els estats de la Corona Catalanoaragonesa després (en una primera etapa d'uns cinc-cents anys en què la cultura catalana era hegemònica en el seu propi marc polític); la monarquia hispànica dels Reis Catòlics i la Casa d'Àustria més tard (al llarg de dos-cents anys d'hegemonia castellana), fins que l'absolutisme borbònic a començaments del XVIII i el liberalisme un segle més tard van assajar-hi la implantació de marcs políticament i culturalment unitaristes i castellanitzadors.

Des dels seus mateixos orígens, la societat catalana s'ha caracteritzat per la seva condició d'àrea d'intercanvis demogràfics, econòmics i culturals entre la civilització europea –cristiana, inicialment llatina i progressivament catalana amb fort influx occità– i l'andalusí –islàmica i més desenvolupada culturalment. A part de la influència considerable d'algunes minories internes –com la jueva–, la societat catalana va compartir ja des del segle XII la Corona amb el Regne d'Aragó, en un marc polític de signe confederal, lingüísticament i culturalment diferenciat. La projecció comercial i marinera de l'Edat Mitjana va intensificar encara més l'experiència històrica de la interculturalitat.

Aquesta experiència no va evitar a la societat catalana l'esclat de conflictes de convivència interns al propi marc polític –per exemple, amb els aragonesos i els jueus– o externs a aquest marc –tant amb Castella com amb França o Gènova–, però sens dubte constitueix també, malgrat això, un fons acumulat de predisposició col·lectiva a la interculturalitat. En són una bona mostra els ideals formulats el segle XIV per Ramon Llull sobre el diàleg entre cristians, mahometans i jueus.

Des d'un punt de vista específicament lingüístic, el principi implícit de funcionament de la Corona d'Aragó era el respecte de la llengua de

cadascun dels Estats que la integraven, com una més de les institucions o constitucions inherents a la seva personalitat col·lectiva. La concepció política pactista —el poder del sobirà era fruit d'un acord de compromís recíproc amb cadascun dels estats en què regnava— afavoria sens dubte aquest principi, que va respectar al llarg del segle XV la dinastia castellana dels Trastàmara, instaurada a la Corona d'Aragó arran del Compromís de Casp (1412). El castellà va començar aleshores a introduir-se en els ambients cortesans i en algunes manifestacions de cultura popular, especialment a València, però fins i tot a finals del segle XV eren poquíssims els autòctons que s'hi podien expressar. Resulten, per tant, insostenibles les afirmacions que pretenen que el bilingüisme castellà-català ja caracteritzava la societat catalana des de l'Edat Mitjana o que amb els Reis Catòlics es va assolir la unitat religiosa, política i lingüística de la península.

El que sí que es va iniciar amb el regnat dels Reis Catòlics fou la introducció d'una concepció diferent de la pluralitat de les llengües hispàniques i de les relacions entre elles. És la que reflecteix la coneguda frase de Nebrija: *la lengua, compañera del imperio*. És a dir, que la llengua del poder, la llengua del sobirà, es considerava legitimada per a esdevenir la llengua de la societat sobre la qual exercia l'autoritat. Un principi d'altra banda paral·lel al que s'aplicava en religió.

Des de l'inici de l'Edat Moderna s'ha produït una pugna entre aquesta mentalitat i la que havia presidit la Corona d'Aragó. De manera semblant, els darrers 150 anys han estat un conflicte reiterat entre dues concepcions polítiques antagòniques: el projecte d'incloure la societat catalana en un Estat-nació unitari —Espanya o França— i la voluntat col·lectiva de recuperar l'autogovern amb formes diverses d'Estat compost o amb projectes d'emancipació. La monarquia espanyola autonòmica actual representa el compromís establert entre aquestes dues concepcions al final del període de persecució més dura per a la llengua i la cultura catalanes: els quaranta anys de dictadura franquista (1936-1975). Val la pena tenir en compte que es tracta d'un marc polític relativament estabilitzat, però encara sotmès a controvèrsia, d'una banda entre aquells que consideren que és prou respectuós amb la diversitat lingüística i cultural d'un Estat que consideren uninacional i, de l'altra, els que més aviat el troben un punt de partida encara insuficient per al necessari reconeixement del caràcter plurilingüe, pluricultural i plurinacional d'Espanya.

2. Els fonaments de la situació sociolingüística actual

Albert Bastardas (1996: 165ss) ha fet un resum excel·lent de la si-

tuació sociolingüística catalana, que seguirem en línies generals: *“A la sortida d’una encara recent –i, en part, vigent– situació de subordinació política amb uns principis d’estricta unilingüisme oficial i públic estatal, s’embrèn un procés de normalització lingüística –amb tots els subprocessos de codificació/elaboració i d’extensió de la competència i de l’ús d’una varietat estandarditzada– en unes condicions demolingüístiques configurades per una extraordinària presència interna de població d’origen precisament castellanoparlant.”*

La complexitat de la situació sociolingüística actual procedeix, precisament, de la persistència d’un gran nombre de processos de signe contraposat:

a) condicionaments derivats de l’Estat, que encara té el castellà com a llengua oficial única en els seus òrgans generals i, per aquest motiu, indueix a usar sols aquesta llengua en totes les comunicacions –oficials o no– adreçades al conjunt de la societat estatal/vs/oficialització recent del català com a llengua pròpia de Catalunya i extensió gradual del seu ús oficial, educatiu i públic;

b) bilingüització general de la població autòctona, històricament alfabetitzada únicament en castellà /vs/ alfabetització inicial també en català de la població, tant autòctona com immigrada, amb una progressiva bilingüització d’aquesta;

c) ús del castellà o del català en les comunicacions institucionalitzades, segons els àmbits i el grau de normalització que s’hi ha aconseguit;

d) ús intergrupar i interpersonal del castellà o del català per part dels ciutadans, segons la seva procedència, la zona i el temps de residència, etc.

Les primeres migracions de població castellanoparlant –abans de la guerra civil de 1936-39– van seguir un procés de bilingüització que es va fer plenament efectiva a la segona generació. Durant el període franquista, en canvi, amb l’ús públic exclusiu del castellà –administració, ensenyament, mitjans de comunicació– la bilingüització dels nous immigrants es va fer molt difícil, mentre per contra la competència en castellà dels infants catalans augmentava. Així, l’ús del castellà en les comunicacions intergrupals es va generalitzar com a norma “natural” i obligació de “cortesia”, encara que el català continuava essent usat en les relacions intragrups dels autòctons. Va ser a la segona meitat del segle XX, doncs, que el bilingüisme es va naturalitzar sociològicament, amb la intensa immigració que va arribar –com diu Bastardas, possiblement el més gran moviment migratori d’Europa per raons no bèl·liques– en un període de forta subordinació i marginalitat del català.

La Constitució de 1978 obria un nou període, amb el reconeixement d'autonomies i de l'oficialitat compartida del català –si bé restringida al seu territori, i no a tot l'Estat (els catalanoparlants no poden adreçar-se en la seva llengua als organismes centrals). Es dona un nou impuls a la planificació del corpus de la llengua. El català s'estén en les comunicacions institucionalitzades dependents dels poders autonòmics –en les quals el castellà continua essent oficial– però no tant en les institucions de dependència estatal o de caràcter privat: el castellà predomina clarament en l'activitat econòmica i laboral. L'ensenyament aconseguix que la comprensió del català per part de la població d'origen extern esdevingui general, però l'ús actiu per part d'ells d'aquesta llengua apresada encara és lluny de ser fluid i espontani com ho és el castellà per als autòctons: hi ha, doncs, la temença que el català retrocedeixi en aquest àmbit de les comunicacions individualitzades, que és on es juga finalment la pervivència de les llengües. Globalment, per tant, l'ús del català avança en les comunicacions institucionalitzades, però el castellà ho fa en les individualitzades. El risc de minorització lingüística de la població autòctona ja no és polític, com abans, però sí demogràfic. La situació del Rosselló –on el català és difícilment recuperable–, del País Valencià –on el català presenta un avançat procés de substitució lingüística– i de les Balears –on la transmissió intergeneracional de la llengua és recessiva– constitueixen referents prou amenaçadors en aquest sentit.

3. Les bases de l'equilibri interlingüístic

És ben evident, amb tot el que hem dit fins ara, que el grau relativament satisfactori de convivència interlingüística aconseguit per la societat catalana no ha de ser vist com un estat definitivament assolit, establert i consolidat, sinó com un equilibri dinàmic, modificable, segons les forces que hi actuen. Es tracta, a més, d'un equilibri en què influeixen moltes condicions extralingüístiques i extraculturals, en el marc de les quals es produeix: hi ha un context social determinat, amb unes evolucions demogràfiques, econòmiques i polítiques, que no pot ser obviat.

3.1. Àmbits

En primer lloc, cal tenir presents els àmbits en què té lloc aquesta relació interlingüística, tant amb caràcter intern com els més amplis en què s'inscriu la societat catalana, els que Bastardas anomena 'supracontextos': el marc internacional –especialment l'europeu– i el marc estatal.

De manera especial, encara que només hi hem fet referència ocasionalment, hem d'entendre que l'equilibri o el desequilibri futurs de la situació sociolingüística catalana també dependrà del grau de cohesió unitària que aconseguixin en conjunt les demarcacions territorials en què es distribueix la població catalanoparlant –i especialment de l'articulació entre Catalunya, les Balears i el País Valencià.

Podem identificar, doncs, diversos **àmbits** de l'equilibri lingüístic: **(1) Catalunya, (2) el conjunt de l'àrea lingüística, (3) el marc estatal i (4) el marc europeu i internacional.**

A l'interior de Catalunya, la relació entre els espais urbans i les seves respectives àrees d'influència té evidentment un valor especial en l'evolució de la situació sociolingüística. El cas més destacable és sens dubte el de la ciutat de Barcelona i el seu entorn, al qual he dedicat en un altre lloc un comentari específic (MARÍ 1996: 93 ss). El paper de Barcelona en el reequilibri sociolingüístic del seu entorn, en el qual s'ha concentrat la immigració, i en la consolidació del prestigi del català i de la seva varietat estàndard com a llengua de cultura ha estat sens dubte decisiu. La influència reequilibradora de la resta del territori lingüístic català sobre Catalunya tampoc no pot ser ignorada: les aportacions demogràfiques, el desplaçament de professionals qualificats –i singularment de creadors culturals– cap a Barcelona i el seu entorn, l'existència d'un públic o unes audiències addicionals per als productes i serveis culturals de Catalunya... són un conjunt de factors a tenir en compte. Si bé és cert que el dinamisme de Catalunya i de la seva capital ha influït favorablement en el conjunt de les terres de llengua catalana, també ho és que, almenys en part, les dificultats sociolingüístiques de la perifèria catalanoparlant es deuen a aquest flux permanent d'aportacions envers Catalunya.

Finalment, subratlem que com més desfavorable sigui la posició jurídica i política del català en els àmbits exteriors més amplis en què s'insereix, més imprescindible serà per a mantenir l'equilibri aconseguir una compensació interior en favor seu. És important tenir-ho present, perquè precisament ara es qüestiona la voluntat de consolidar jurídicament amb noves mesures legislatives la relativa preeminència territorial del català, com a llengua oficial pròpia. Aquest qüestionament s'acompanya de la pretensió d'un bilingüisme simultani i estrictament simètric català-castellà a Catalunya, en una doble oficialitat de caràcter personal (amb la finalitat última de facilitar el desconexament del català). Aquests plantejaments de signe individualista no sols obliden el desequilibri del català en el marc estatal, sinó que ignoren la distinció clau entre els drets d'autogovern de les comunitats nacionals i els drets culturals dels grups incorporats més recentment a aquestes comunitats (Kymlicka, 1995; Declaració, 1996).

No podem oblidar, sobretot, que, a part dels seus avantatges en l'àmbit internacional, la situació jurídica estatal del castellà és triplement privilegiada, com ja va observar fa temps Ninyoles: és l'única llengua oficial de l'Estat, l'única oficial al seu territori i l'única oficial fora del seu territori. El règim de personalitat en l'oficialitat lingüística –indicat per a casos de forta imbricació de poblacions amb llengües d'estatus similars– fonamenta en el monolingüisme funcional de cada parlant i consolidaria el desconeixement i el desús del català per part dels castellanoparlants. L'oficialitat de signe territorial és la més indicada per a preservar comunitats lingüístiques minoritzades concentrades en un espai definit: la preeminència territorial del català és doncs indispensable per aconseguir la bilingüització general de la població i un equilibri interlingüístic satisfactori.

Pel que fa a l'àmbit europeu i internacional, podem apuntar que els reptes que es plantegen per al manteniment de l'equilibri interlingüístic reclamen polítiques definides en cinc camps: jurídic –una clarificació dels drets lingüístics personals i col·lectius–, polític –l'aplicació de principis de subsidiarietat en la distribució de competències en política lingüística–, econòmic –els principis rectors de l'ajust lingüístic i cultural del mercat–, d'enginyeria lingüística –desenvolupament d'eines i recursos informàtics per al processament de les comunicacions multilingües– i educacional –una nova pedagogia de les llengües adequada al nou context de la societat de la informació (MARÍ 1996: 111ss).

3.2. Dimensions

En segon lloc, cal tenir en compte que l'equilibri interlingüístic intern és fruit de quatre **dimensions** principals, recíprocament interdependents:

(1) **La consciència lingüística** de la societat: les representacions o interpretacions establertes del contacte lingüístic, que són la base dels comportaments individuals. L'estatus jurídic i polític de les llengües (com a interpretació institucionalitzada de la situació de contacte interlingüístic), el seu prestigi social i cultural, les projeccions o expectatives respecte al seu futur (la vitalitat percebuda)... són elements decisius en l'orientació de les actituds i els comportaments de cada ciutadà. El prestigi del català i la solidaritat enfront de la seva persecució van ser determinants al final del franquisme. La consecució d'un estatus de no subordinació i plenitud funcional (l'equiparació pràctica completa del català amb qualsevol altra llengua estatal o europea) és avui el punt

crucial en aquest terreny de les representacions ideològiques.

(2) L'accessibilitat dels models i els recursos lingüístics. La proximitat entre els dos sistemes lingüístics en contacte ha estat un dels factors més importants en la consecució d'un cert equilibri interlingüístic: l'adquisició espontània i fàcil d'un determinat grau de competència (només que fos passiva) en llengua catalana ha jugat en favor de la intercomunicació d'una manera que no és imaginable en altres situacions de contacte. La codificació ortogràfica, gramatical i lèxica del català per l'Institut d'Estudis Catalans ha estat també un element clau en la seva pervivència. La disponibilitat dels llenguatges especialitzats (LSP) amb la terminologia corresponent, de recursos lingüístics informatitzats i d'eines informàtiques per al processament de la llengua esdevindran ara els factors decisius de l'equilibri.

(3) La distribució social dels coneixements lingüístics. L'evolució de la situació demolingüística és evidentment un factor de primera importància en el manteniment de l'equilibri interlingüístic, però cal subratllar que actua en estreta relació amb tots els altres i no com un determinant absolut o independent. En aquest sentit, és positiu de cara al reequilibri en el contacte lingüístic que el procés de bilingüització de la població d'origen castellanoparlant resident a Catalunya prospera a un ritme que permet suposar que prop d'un 80% de la població podrà parlar el català en un horitzó no molt llunyà². Tanmateix, el manteniment d'àrees suburbanes i sectors socials en què el català té una escassa implantació constitueix encara una dificultat important en la consecució i el manteniment d'aquest equilibri.

(4) La distribució social de l'ús de cada llengua. En darrer terme, aquest és el factor més decisiu de cara a la pervivència d'una comunitat lingüística. En la seva apreciació, cal tenir en compte les dues modalitats d'ús lingüístic esmentades anteriorment: els usos institucionalitzats –propis de les comunicacions professionals que tenen lloc en contextos organitzatius, siguin públics o privats– i els usos individualitzats –en el marc de les comunicacions que es mantenen a títol personal. Tal com hem resumit abans, a Catalunya l'ús del català avança en els àmbits institucionals de dependència autonòmica, però no en els de dependència estatal ni en els de titularitat privada (en el funcionament lingüístic del mercat i, més en concret, en el mercat mediàtic i cultural hi predomina clarament el castellà). En canvi, sembla que en els usos individualitzats predomina la tendència a l'ús del castellà. Un dels fets més destacables en aquest sentit és l'enorme efectivitat i l'escassa

conflictivitat del model escolar de conjunció lingüística adoptat pel sistema educatiu català, d'acord amb les previsions de l'article 14 de l'actual Llei 7/1983 de normalització lingüística a Catalunya.

3.3. Un marc de concertació d'estratègies per a la normalització lingüística

En el camp de la definició de polítiques, val la pena esmentar com una de les possibles aportacions de Catalunya a l'equilibri intercultural l'organització adoptada pel Govern de la Generalitat a fi de concertar amb els sectors més representatius de la societat les estratègies de normalització lingüística. Es tracta fonamentalment de dos instruments, un d'organitzatiu —el Consell Social de la Llengua Catalana— i un de tècnic —el Pla general de normalització lingüística (MARÍ 1994).

El Consell Social de la Llengua Catalana, creat el 1991, és un organisme integrat per representacions de tots els sectors institucionals de la societat catalana: dels poders públics, de les corporacions professionals, acadèmiques, universitàries, empresarials, sindicals, esportives, associatives, etc. La seva funció no és únicament assessorar el govern en les seves polítiques lingüístiques, sinó sobretot servir de marc d'implicació participativa i de concertació entre els agents principals de la societat civil, dels quals depèn en gran part l'evolució de la situació sociolingüística. El Pla general de normalització lingüística, aprovat el 1995, és l'instrument tècnic en què es concreta la concertació aconseguida en el si del Consell Social. Es tracta d'un pla estratègic que estableix l'objectiu general del procés de normalització lingüística i en fa l'aplicació a una sèrie de sectors i àrees d'intervenció. Esdevé així un marc comú de referència no sols per a totes les unitats i serveis dedicats professionalment a la planificació lingüística, sinó també per al conjunt de la societat.

L'absència de mecanismes d'aquest tipus a escala del conjunt de la comunitat lingüística catalana, a nivell estatal o en el marc de la Unió Europea o dels organismes internacionals ha de ser valorada com un dèficit de cara a l'establiment de polítiques de tipus consociatiu, que probablement són les més adequades en l'evitació de conflictes interlingüístics i interculturals (McRae, 1994).

Isidor Mari Mayans

Universitat Oberta de Catalunya

NOTES

¹ Aquest text és una aportació a un debat sobre interculturalitat a l'àrea mediterrània en curs de preparació a l'ICEM –Institut Català de la Mediterrània d'Estudis i Cooperació.

² El diari "AVUI" de 30 de juny de 1997 informa de les estimacions de l'Institut de Sociolingüística Catalana, segons les quals del 68,4% de població de 10 anys i més que segons el cens de 1991 sabia parlar català, el 1996 hem passat al 70,8% i cap al 2026 ens situarem en el 79,4%. La població que el 1991 tenia entre 10 i 14 anys arribava a un màxim de capacitat d'expressió oral en català del 89,2%.

BIBLIOGRAFIA

- Bastardas (1996): A. BASTARDAS I BOADA, *Ecologia de les llengües*. Barcelona: Proa.
- Bastardas & Boix (1994): A. BASTARDAS, & E. BOIX, *¿Un estado, una lengua?* Barcelona: Octaedro.
- Declaració (1996): *Declaració Universal de Drets Lingüístics*. Barcelona, 1996. Dins Marí, 1996.V. també <http://www.troc.es/mercator/dudl-gb.htm>
- Inglis (1997): C. INGLIS, *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*. UNESCO, MOST. [Http://www.unesco.org/most/pp4.htm](http://www.unesco.org/most/pp4.htm)
- Kymlicka (1995): W. KYMLICKA, *Multicultural Citizenship*. Oxford: Clarendon Press.
- McRae (1994): K. D. McRAE, "El establecimiento de una política lingüística en sociedades plurilingües: cinco dimensiones cruciales." Dins Bastardas & Boix (1994).
- Marí (1993): I. MARÍ MAYANS, *Conocer la lengua y la cultura catalanas*. Palma de Mallorca: Federació Lull.
- Marí (1994): I. MARÍ MAYANS, *La planificació lingüística a Catalunya: cap a un Pla General de Normalització Lingüística*, dins P. Martel & J. Maurais, *Langues et sociétés en contact. Mélanges offerts à Jean-Claude Corbeil*. "Canadiana Romanica", 8. Tübingen: Niemeyer.
- Marí (1996): I. MARÍ MAYANS, *La capital internacional de la llengua catalana*, dins *Plurilingüisme europeu i llengua catalana*. València: Universitat de València.
- Tarradell & Font (1975): M. TARRADELL, & M. FONT, *Eivissa cartaginesa*. Barcelona: Curial.